

Білокінь С.І.
Інститут історії України НАН України

ГЛУХІВСЬКА ТРАГЕДІЯ

На превеликий жаль, історія Глухова й Глухівщини досліджена надто слабо. Багато джерел просто не збереглося, вони фізично загинули, – відповідно, й питання, що свого часу відбивались у тих чи інших матеріалах, залишаються ніде не відбиті назавжди. Друга причина, чому історія Глухівщини у реальних іменах і датах маловідома, полягає в тому, що протягом багатьох десятиріч красназвчкі дослідження всіяко гальмувалися. Замість ґрунтовних фоліантів, насичених глибокою фактографією, від «пожовтневих» десятиліть лишилися здебільшого убогі брошури, друквані на лихому папері, та два з половиною десятки томів «Історії міст і сіл».

У географічному покажчику до, здається, найкращого на сьогоднішній день бібліографічного зведення «Українська революція і державність, 1917-1920 рр.» (К., 2001), вказано лише одним-одну публікацію про Глухів – це видання В.І.Белашова «Глухов – забытая столица гетманской Украины» (К., 1992). Виходить, інші цікаві праці упорядникам невідомі. Серед них чи не в першу чергу треба назвати спогади Іллі Павловича Рогатинського «Глухівська трагедія», які наводжу повністю.

Так чи інакше, треба організувати й провести систематичну багаторічну працю з реєстрації джерел і літератури – починаючи від давніх актів і кінчаючи газетною та журнальною хронікою. Розуміється, найважливіше в цій праці було б анування кожної позиції (щоразу з розкриттям імен, географічних назв, предметів і дат). Тут виявилася б, природно, й кваліфікація самих виконавців.

Записки Іллі Рогатинського з'явилися друком в одному з видань «Просвіти»¹, – чи не найзаслуженішого українського громадського товариства для масового поширення освіти й національної свідомості серед народу. Драматична історія «Просвіти» сягає кінця 1860-х років. Надруковано записки у третьому річнику журналу «Життя і знання» (1930), – саме це число вийшло за редакцією славіста, філолога й історика Івана Брика (1879-1947). При цій нагоді додаю, що друкарня, де вийшов журнал у світ, містилась у самому центрі Львова, в будівлі «Просвіти», адреса якої колись і тепер широко відома – це Ринок, 10.

Про автора споминів редакція журналу повідомила в примітці, що це селянин з села Ласківці, Тереховельського повіту². А сам він

1. Головата Лариса, Суц Люба, Бербека Ольга. Товариство «Просвіта» у Львові, 1868-1939: Покажчик видань. Вид. 2, випр. і доп. Львів, 2008. 520 с., 24 с. іл.

2. .. Тереховельська земля: Історично-мемуарний збірник /

сповістив про себе, що був австрійським полоненим, тому й опинився, як-то кажуть, у потрібний час у потрібному місці. Став самовидцем подій Муравйовщини у Глухові. Викликавши підозру, був заочно засуджений до розстрілу. Підкреслюю, що Ілля Рогатинський не змарнував свого печального досвіду, лишивши для історії коштовні спогади.

Передусім треба звернути увагу на питання хронології. Як датувати Муравйовщину?

Кілька років тому в Інституті історії України вийшла багатотомна «Хроніка ХХ століття», де подіям 1918 року присвячено окремий том. Його автори А.П.Гриценко та О.Й.Щусь не помітили Муравйовщини ні в Києві, ані в Глухові. До речі, скажу задля справедливості, на 7 та 18 сторінках Глухів вони все-таки згадують, але в іншому зв'язку. Для хронологічної прив'язки зазначу хронологічні рамки для Києва. За звісткою «Известий Киевского Совета рабочих и солдатских депутатов» упорядники «Хроніки» повідомляють, що «після шалених боїв на вулицях Києва місто вранці повністю зайняли радянські війська» 8 лютого / 26 січня³. При цій нагоді треба звернути увагу, що Ярослав Тинченко бачить цей факт не одномоментним, а довшим процесом: 8 лютого / 26 січня вечоріло, коли під канонаду підрозділи Центральної Ради виходили Брест-Литовським шосе у бік Ірпеня, тож лише зранку 9 лютого / 27 січня Муравйов міг остаточно рапортувати про захоплення Києва⁴. З «Народної волі» вони узяли повідомлення, що «до Києва о 7-й годині вечора повернулася з Житомира Українська Центральна Рада» 5 березня / 20 лютого⁵. В межичасі вони зафіксували у столиці лише убивство естрадного актора Сергія Сокольського та митрополита Владіміра⁶.

Ілля Рогатинський висвітлює ще гірше досліджений період – відкату червоних військ на північ. Герої Муравйовщини побували у Глухові двічі: вдруге вже навесні, коли після підписання Брестського миру українські війська були значно посилені військом німецьким, тож Центральна Рада змогла повернутись з Волині до Києва.

На відміну від співробітників Інституту історії України, про Муравйовщину у Глухові інші автори, і то авторитету високого, ба й найвищого, тямлять добре. Славетний Олександр Солженіцин зачитував І.Бікермана: «В первую зиму большевицкого владычества сражавшиеся под красным знаменем красные войска учинили ряд кровавых погромов, среди которых выделяются глуховский и новгород-

Гол. ред. Іван Винницький. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1968. 920 с. (= НТШ. Укр. архів. Т. XX).

3. Україна: хроніка ХХ століття. Довідкове видання. Рік 1918. К., 2005. С. 65.

4. Тинченко Ярослав. Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918). К.; Львів, 1996. С. 316-317.

5. Україна: хроніка ХХ століття. ... Рік 1918. ... С. 89.

6. Там само. С. 89.

северский количеством жертв, нарочитым зверством и издевательством над замученными, затмившие и калушское злодеяние»⁷.

З міфологізованого персонажу Муравйов перетворився на реального персонажа історичного, коли інші співробітники того самого інституту видали його архівно-слідчу справу⁸. Зрештою, були й інші публікації⁹.

Муравйов Михайл (13 вересня 1880, с.Бурдуково Костромської губ. – липень 1918, Сибірськ). Син селянина. Навчався в учительській семінарії. Закінчив Казанське піхотне училище. Учасник російсько-японської та першої Світової війни. Підполковник (літо 1917, за протекцією Б.Савінкова), лівий есер. У липні 1917 очолив Всеросійський центральний комітет з організації Революційної армії із добровольців тилу. Перейшовши на службу до червоних, організував оборону Петрограда від військ Керенського й Краснова (жовтень-листопад) й став помічником командуючого Петроградським військовим округом. Від головнокомандуючого групою військ із боротьби проти контрреволюції на півдні Росії В.Антонова-Овсієнка одержав призначення на посаду начальника штабу, 16 січня 1918 – головнокомандуючого совєцьких військ, призначених для оволодіння Києвом. Ленін призначив його головнокомандуючим з боротьби проти «румунської олігархії». Одружений з дочкою командира резервного Скопінського полку Оленою Андрєвою, мав дочку.

Сучасний російський дослідник совєцького тоталітаризму А.Бакунін ствердив, що на початку 1918 року большевицькі лідери розробили «научно обосновану схему превентивного, устрашаючого населення, террора»¹⁰. Із сказанного випливає, що і Муравйов у Києві, видно, не «перевищив повноваження», як вважали офіційні історики часів Брежнєва-Черненко, а діяв у чіткій відповідності з ленінським бажанням потопити будь-яку протидію у крові, навести страх на народ, «сделать так, чтобы на сотни верст кругом народ видел, трепетал, знал, кричал»¹¹. Ленін називав його вояків «доблестными героями освобождения Киева»¹². Це підтверджується

7. Бикерман И.М. Россия и русское еврейство // Россия и евреи. Сб. 1 / Отечество. объединение русских евреев за границей. Париж: YMCA-Press, 1978 [переизд. Берлин: Основа, 1924]. Цит. за: Солженицын Александр Исаевич. Двести лет вместе. Часть II. Москва: Русский путь, 2002. С. 172-173.

8. Гриневиц В.А., Гриневиц Л.В. Слідча справа М.А.Муравйова: Документована історія. К., 2001.

9. Білокін С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР, 1917-1941 рр.: Джерелознавче дослідження. К., 1999. 447 с.

10. Бакунин А.В. Генезис советского тоталитаризма // Уральский исторический вестник. № 1. Екатеринбург, 1994. С. 103.

11. Латышев А. В.И.Ленин: «Морали в политике нет» // Комсомольская правда. 1992. 12 февраля. № 34 (20334). С. 2. Лист від 11 серпня 1918 року.

12. Ленин В.И. Главнокомандующему М.А.Муравьеву, 17

ще й тим, що навесні того самого 1918 року, опинившись у ЧК під слідством, Муравйов був виправданий. Як пояснює сучасна дослідниця Л.Гриневиц, судити його за розпалювання у військах класової ненависті до населення большевики ажніак не могли. Не могли судити його й за яскраво виявлену протиукраїнську позицію (централізм чи великодержавний шовінізм), ані за ігнорування принципів демократизму у військах¹³. Опубліковано зіраксову копію з відношення Я.Свердлова як голови ВЦИК від 14 червня 1918 року: «Т.Розмирович: срочно с курьером. В следственную комиссию по делу М.А.Муравьева. Настоящим сообщаем, что на основании постановления Президиума Центрального Исполнительного Комитета от 9-го сего июня, дело М.А.Муравьева, за отсутствием состава преступления (!), следствием прекращено и дело подлежит передаче в архив Революционного Трибунала при Центральном Исполнительном Комитете»¹⁴. До речі, під час обстеження у в'язниці виявилось, що головнокомандуючий страждав на «неврастению в степени большей, чем средняя», й 10 червня 1918 року був переведений з Бутирок у приватну психіатричну лікарню О.Чичерової¹⁵.

Колишній викладач Ніжинського ІНО, згодом емігрант К.Штепа не мав жодних ілюзій щодо влади, коли пояснював причину терору: «Во-первых ОНИ знают, что их ненавидят. И ОНИ помнят, что сказал Калигула: «Пусть ненавидят, но пусть боятся»... То есть, они не знают, что это сказал Калигула. Я и сам в этом не уверен. Но мысль эту они твердо усвоили и сделали ее главным принципом своего искусства управлять массами»¹⁶. Тим-то Муравйова влада усунула не після кривавої київської чи глухівської лазні, а лише коли він почав діяти з власної ініціативи. Цікаво, що за розпорядженням Дзержинського 29 квітня 1918 року його було заарештовано справді за звинуваченням у зловживанні владою. Збереглися протоколи свідчень Ф.Дзержинського, М.Скрипника, Г.Лапчинського, Ю.Коцюбинського, В.Затонського, В.Примакова та ін. Але 9 червня постановою ВЦВК справу Муравйова було припинено «за відсутністю складу злочину (sic)»¹⁷. Натомість убили його 11 липня в Сибірську, коли він учинив заколот (фактично оголосив війну Німеччині!) й опирався арешту.

Оця теорія превентивного террору призначалась февраля 1918 // Ленин В.И. Полное собрание сочинений. Т. 50. М., 1965. С. 365.

13. Гриневиц Людмила. Следственное дело главнокомандующих войск в Украине М.Муравьева // Зеркало недели. 2000. 15-21 апреля. № 15 (288). С. 17. Як секретар ВЦИК документ підписав В.Аванесов.

14. Гриневиц Л. Следственное дело. С. 17.

15. Гриневиц Л. Следственное дело. С. 17.

16. Штепа К.Ф. В плену коммунизма // Новый журнал. Кн. LVII. Нью-Йорк, 1959. С. 176.

17. Божко Олег. Крути в документальних свідченнях // Київська старовина. 1996. Березень-квітень. № 2-3 (317-318). С. 47-48.

у першу чергу для того, щоб приголомшити людей, зламати їх назавжди, – як писав Ленін, – «чтобы они не забыли этого в течение нескольких десятилетий»¹⁸.

Дана публікація має прелімінарний, попередній характер. Текст документу треба коментувати докладніше. Примітки львівської публікації щоразу споряджено уточненням: (Авт.). Перші публікатори подавали свої уточнення чи пояснення у круглих дужках. Мої нотатки вміщено у дужках квадратних. Очевидні помилки в окремих літерах виправлено без приміток.

ГЛУХІВСЬКА ТРАГЕДІЯ Із записок Іллі Рогатинського

Вже більше десять літ буде, як страшна подія сталася в місті Глухові на Чернігівщині, в давній гетьманській столиці Івана Мазепи в часі, коли, вже починався большевицький терор на Україні. Як австрійський полонений мав я нагоду бути свідком одної картини з історії мученичої боротьби нашого народу за своє визволення зпід червоного московського імперіялізму, який прийшов в заміну за попередний царський.

Місто Глухів лежить в північно-східній часті Чернігівської губернії, 30 верств від границі Московщини, сусідуючи з півночі з сівським уїздом (повітом) орловської губернії, а зі сходу з путивельським курської губернії. Глухівщину від московської губернії відмежовують високі вали, висипані нашими козаками за часів царя Петра Великого¹⁹.

Глухів лежить на рівнині, окруженій довкола мальовничими хуторами і чудово пишними селами. По горбках безліч вітряків та розкішних левад з пасовиськами. Місто окружене селами: Есмань, родинне село нашого ученого Василенка, Уланів, Полковнича Свобода, Янівка, Хлопівка, Кучеровка, Білокопитівка, Ляхівка, село Волошки (маєтність гетьмана Скоропадського, – там є його палата), містечко [містечко] Вороніж, де жив і помер Куліш, Студенок, гніздо глухівських українських большевиків, котре за гетьмана спалили німці, містечко Шостка, де була велика царська фабрика пороху, знищена большевицькою червоною гвардією команданта Ремньова²⁰ (страшного червоного

18. Новые документы В.И.Ленина. // Известия ЦК КПСС. 1990. Апрель. № 4 (303). С. 192 (лист Молотову для членів Політбюро, 19 березня 1922 року).

19. Коли я раз їздив зі знайомим мені українцем, ветеринарним лікарем П. з Есманя до Полковничої Свободи і на хутір „Смілий», в граничній смузі Глухівщини він показував мені граничні вали, кажучи: „Гляди, Ілля Павлович, ось границя нашої любой України: по тамтой бік – Московщина, по цей бій – наша Україна. Ці вали висипали наші козаки за Івана Мазепи і Петра Великого» (Авт.).

20. На сторінках київської української преси Ремньов з'явився 17 лютого 1918, - командуючий другою большевицькою армією. Згадується в невідписаній добірці «Накази і заходи совітської влади» (Нова рада. 1918. 17 лютого. № 14. С. 1.

душегуба, ката, котрий перший зачав масово розстрілювати на Україні всіх контрреволюціонерів, як він писав в своїх приказах). Слід назвати тут ще Михайлівський хутір, де була велика цукроварня, знищена большевиками в часі великих боїв з німцями, і багато інших. Саме місто Глухів числить 35 000 душ, має шість дуже гарних церков, з котрих найстарша і найбільша – це Собор Пр. Трійці, в якій колись на приказ царя Петра Великого [про]голосили московські попи анатему (проклін) гетьману Мазепі за його спробу відділитися від Москви, а створити українську незалежну державу. Дуже гарна церков є св. Параскевії, покрита мідяною бляхою, котра до сонця блистить мальовничо на яких 30 верстов. Чудово викінчені великі копули (бані). З інших будівель має історично-національне значіння Дорошенків дим²¹.

Місто мало чисто український характер: більшість мешканців українці, решта жида і зайшли москалі. Зі шкільних установ були: мужеська і жіноча гімназія,

Шп. 5). На залізничній лінії Конотоп-Брянськ у березні німці вибили передові частини большевиків під його командуванням зі ст. Мельня на Чернігівщині протягом 26 березня (Нова рада. 1918. 29 березня. № 45. С. 2. Шп. 4). У квітні, очолюючи другу армію, оперував на українському фронті (Відродження. 1918. 9 квітня. № 11. С. 2. Шп. 4). 14 квітня повідомлялося, що його штаб прибув у Нехаївку, звідки большевики збирались захопити Сосницю (Народна воля. 1918. 14 квітня. № 53. С. 4. Шп. 3; Відродження. 1918. 14 квітня. № 16. С. 4. Шп. 1). Влаштував різанину, прибувши до Шостки (Народна воля. 1918. 17 квітня. № 55. С. 6. Шп. 3). Невдовзі преса сповістила, що його армію було розбито під Білгородом (Відродження. 1918. 24 квітня. № 24. С. 4. Шп. 1), але це повідомлення було передчасне (Там само. 30 квітня. № 29. С. 3. Шп. 5). Згадувався нарешті як душитель профспілок (Там само. 24 травня. № 45. С. 3. Шп. 3). В окремих виданнях матеріалу більше. Це спогади Коваленка-Коломацького та перший том ужгородського видання «Історії» Дмитра Дорошенка. У Києві за Муравйова право трусів та арештів надавалось Воєнно-революційному комітетові в особі комісара Чудновського, який мав проводити свої розпорядження через Ремньова і коменданта м. Києва.

21. Дорошенко Петро Якович (17 / 29 X 1857, с. Баничі Глухів. пов. Чернігів. губ. – 13 VII 1919, Одеса), краєзнавець, колекціонер. – Дж.: Венгерова С. А. Источники словаря русских писателей. Т. 2. СПб., 1910. С. 296; Ернст Федір. Георгій Нарбут: Життя й творчість // Георгій Нарбут: Посмертна виставка творів. [Каталог. К.:] ДВУ, 1926. С. 19, 36, 65; Дорошенко Д. Володимир Антонович. Прага, 1942 С. 112, 123, 125, 129, 139, 155; Історія Академії наук України, 1918-1923: Документи і матеріали. К.: Наукова думка, 1993. С. 163; Маньковська Руслана. Музейництво в Україні. К., 2000. С. 17, 22, 28, 31, 32; Папакін Георгій. Архів Скоропадських: Фамільні архіви української еліти другої половини XVII-XX ст. та архівна спадщина роду Скоропадських. К., 2004. С. 36, 39, 73, 77, 93, 103, 130, 154, 162, 185, 249, 287, 314–317, 319–323, 326, 327, 329, 331; Леонтович Вол. Зібрання творів. Т. 3. К.: Сфера, 2005. С. 226, 334; Палієнко Марина. Автори «Кіевской (sic) старины»: Короткий біографічний словник // Палієнко М. «Кієвская (sic) старина» у громадському та науковому житті України (кінець XIX – початок XX ст.). К.: Темпора, 2005. С. 227; Рудий Гр. Преса України 1917-1920 рр. К., 2005. С. 238-239, 306; Білокінь С. Музей України: (Збірка П. Потоцького): Дослідження, матеріали. К., 2006. С. 42; Василенко М. П. Вибрані твори. У 3 тт. Т. 3. К., 2008. С. 582-583.

учительська семінарія, промислова школа. Більшість учителів були українці. Те саме можна сказати що до персоналу великого глухівського шпиталу. Осередком і душею Глухова була Земська Управа, котра мала дуже гарно розбудований дім, а її урядовцями були майже самі українці. В першій часті революції в 1917 році йшла звідсіля свідомо українська течія як на Глухівщину, так і на місто; головним мотором глухівського земства був його секретар Методій Онацький (батько трьох синів учителів гімназії)²². Він видавав в 1917 році в Глухові українську газету «Глухівська Жизнь». Жидів в Глухові начислювано одну третину. Були це майже самі купці, промисловці і вільні професіонали. Уже за часів Керенського серед жидів були дві однаково сильні революційні партії: соціалістів-революціонерів і соціал-демократів. Останні ділилися на: меньшевиків і большевиків. Меншевики і большевики дуже завзято себе поборювали.

З українського населення одна частина були прихильники Керенщини і «Временного правительства», а другі за «Советом салдатско-рабочим»²³ у Москві. Такий-же Совет салдатско-рабочо-крестьянський заложено в Глухові, а також і по більших селах. До совету входили самі майже дезертири і воєнні мародери, і в кожному «советі» були жиди, переважно студенти. (Селяни називали цю організацію: «Жульо-хуліганський штаб»). Той

22. Онацький Домет Григорович був головою Глухівської української ради, кандидатом до Українських установчих зборів від партії українських соціалістів-федералістів за списком № 16 (Нова рада. 1918. 4 січня. № 2. С. 4. Шп. 4). Його син Онацький Євген Дометович (13 січня 1894, Глухів – 27 жовтня 1979, Буенос-Айрес, Аргентина) громадський діяч, журналіст, культуролог. Вихованець Чернігівської чоловічої гімназії та історично-філологічного факультету Університету Св. Володимира (1912-18). Член ТУТ. 1917 секретар Глухівської земської повітової управи. З квітня 1917 завідував секретаріатом, а з травня член Центральної Ради – представник Чернігівської губернії замість М.Рубісова. Репрезентував УНР на мирній конференції в Парижі (1919-20). 1929 увійшов до ОУН, керівник її в Італії. Тв.: По похилій площі: Записки українського журналіста і дипломата, 1919-1921 (Т. 1-2, 1962, 1969), Українська мала енциклопедія (16 тт. 1957-1963). Бібліогр.: Гаврилюк М. Бібліографія праць професора Євгена Онацького. Буенос-Айрес, 1964. 61 с.; Винар Любомир (нар. 1932). Євген Онацький - чесність з нацією, 1894-1979: Бібліографія праць Євгена Онацького: Книжки і окремі видання // Укр. історик. 1980. № 1/4. С. 176-179.

Відомий як живописець і поет Никанор Харитонович Онацький. Народився 28 грудня 1874 (9 січня 1875) у с. Хоменковому, тепер Липоводолинського району Сумської обл. Був репресований. Громадська діячка Надія Онацька (Наше минуле. 1919. Січень-квітень. Ч. 1-2. С. 190-191) активно працювала з осені 1915 під час евакуації київських навчальних закладів до Саратова. Брала участь у журналі «Звено», її заходами закладлось видавництво «Рух». Померла 6 січня 1919 (некролог Ф.Задніпрянського – Нова рада. 1919. 12 січня. Ч. 8). Ще один Онацький був власником хутора у Валківському повіті на Харківщині. Червоногвардійці його вбили з усією родиною та робітником, а хутір пограбували (Нова рада. 1918. 23 жовтня. № 194. С. 3. Шп. 5).

23. Ті, котрі утекли з фронту, це були страшні носії большевицької доктрини (Авт.).

«совет» всюди робив усе на перекір «Временному правительству», а за українцями ніби обстоював тоді, коли Керенський їх найбільше переслідував і давив (як нпр. [наприклад] після липневих розривів в Петрограді). Як в місті так і по селах ішла дуже завзята агітація. Кожне село мало свій новий революційний уряд громадський («Исполнительный комитет»), при котрім рівночасно повставав совет «салдатско-рабочих крестьян», котрі майже щодня зачали скликувати «мітинги» і там хто хотів, говорив несотворенні дурниці (бо мудрих було мало), домагаючись від правительства фантастичних реформ. При тих «мітингах» не обійшлося без сварок і кровавих виступів.

Тимчасом з Києва зачала поволі докочуватися українська стихія національного самостійницького руху. На чолі руху стояли незрусифіковані українські інтелігенти, котрі громадилися в «Земстві» під проводом старенького секретаря Онацького, а також молодих, приїзжих з фронту і з Києва українських офіцерів і козаків, котрих організував якийсь Коломийченко, український козак з полку Полуботка. Крім цих, бачили ми українських студентів, а за ними йшло масово козацьке населення Глухівщини²⁴, а потім аж крестяни.

Коли вже на добре зачався український рух, тоді виступили разом русські (москалі), жиди і большевики проти українців і давай горлати на мітингах проти них, що – мовляв – український рух це німецька видумка, що німці видумали Україну, а всі українці, що починають цей рух, це платні німецькі агенти. Большевики називали український рух контрреволюційним. На мітингах кричали москалі, що всякий український організаційний рух треба розігнати на чотири вітри. Інші домагалися арештів на українців.

Однак українці робили своє. Організували українські осередки, закладали воєнні організації, як «Вільне Козацтво»²⁵, українізували уряди,

24. На Україні, особливо на лівобережній Чернігівщині, в Харківщині і Катеринославщині є дві кляси: Козаки і Крестяни. Козаки це давній рід українського козацтва з часів гетьманів. Вони мають свої грамоти, свої привілеї і організацію та свої окремі добра і маєтки. Царат лишив їм це від Гетьманщини, хоч вони служили за царату в звичайній армії і не мали того характеру, що донські або сибірські козаки. Цей старий привілей їхньої кляси лишився так, як у нас шляхта по деяких повітах. За кріпацтва вони не робили панщини. Крестяни знову найнижча верства, котра за гетьманів не йшла на війну і не давала, рекрутського набору, аж за царату зачали їх брати в салдати. Давні козацькі привілеї осталися аж до революції, а знесли їх щойно большевики. На граничних тарифах кожного села був напис: „Волость Есмань 486 дворів козаків, – 410 дворів крестян. Душ населення: муштин козаків 1876, жінок 1939. Муштин крестян 1654, жінок 1696 душ» (Авт.).

25. Українські міліційно-військові формації. Оформилися на з'їзді в Звенигородці у квітні 1917. Метою Вільного козацтва була охорона ладу від банд збольшевичених дезертирів. На отамана було обрано генерала Павла Скоропадського. Всеукраїнський з'їзд Вільного козацтва відбувся 16-20 жовтня

школи та їздили на всякі українські маніфестації, влаштовували поминальні богослуження і панахиди в пам'ять Шевченка, Івана Мазепи тощо. З ними співділяли [співробітничали] австрійські полонені українці-галичани. Прийшло до того, що москалі і більшовики у скаженій люти [люті] стали тероризувати український рух.

Того року (1917) в жовтні настав хвилево спокій; «червоні» і «білі» москалі самі між собою зачали жертися. Інші почали приготуватися до «Учредительного собрания» (революційного парламенту), до установчих зборів цілої Росії, котрі мали відбутися в Петрограді після вибору депутатів. Зачалася передвиборча революційна пропаганда: повстало багато партій і кожна мала своє число до голосовання. Тим часом 7. XI. [н. ст.] зробили більшовики повстання в Петрограді, захопили державний апарат, зліквідували Керенщину і за Московщиною постановили опанувати Україну, а також і інші немосковські краї бувшої російської імперії. Коли прийшла вістка до Глухова про більшовицький переворот і його владу, місцеві більшовики піднесли голову. Часть старих жидів трималася ще Керенського, стоячи в опозиції до більшовиків. Більшовики зреорганізували в Глухові свій революційний уряд, а на чолі став жид Ашкенази і москаль [Володимир?] Нарбут. Таким робом повстали в Глухові два уряди: старий уряд Керенського і новий більшовицький. Вкінці, коли більшовики в Росії показали свою більшу силу, глухівські більшовики розігнали і поарештували старий уряд Керенського, і назначили своїх комісарів, самих більшовицьких фанатиків і душогубів. Колиж проголосила «Центральна Рада» третій український універсал 20. XI. 1917 р., українці утворили свій третій уряд український. Їхня праця, ведена здебільша тайно, проявлялася головню у військовій організації «Вільне Козацтво» та «Курінь смерті»²⁶. Більшовики зразу ставилися обережно до нової української глухівської влади, але пізніше зачали ставити до неї свої вимоги. Коли 4. грудня 1917 року більшовицька червона гвардія зробила наступ на фронтовий генеральний штаб в Могилеві, коли замордовано головню-командуючого цілого боєвого західного фронту Генерала Духоніна²⁷ і всіх штабових офіцерів, коли потім зробили Генеральний наступ на Дон, де найбільше утікало і ховалося царських прихильників, так званих по революційній термінології «білогвардійців», тоді більшовики стали трактувати Україну як свою провінцію.

Повстав страшний хаос. Більшовики в 1917, репрезентуючи 60 тис. організованого козацтва.

26. «Курінь смерті» почали формуватись для боротьби проти більшовиків. Найвідоміший повстанчий загін на Чернігівщині під командуванням отамана Ангела.

27. Духонін був заколений штиками, а решту генералів і офіцерів розстріляно. Відтоді, коли більшовики засуджували кого на смерть, казали: „післати його в штаб Духоніна» (Авт.).

Глухові організували всяку темну голоту: злодіїв, арештантів, тощо, щоби з них творити червону армію. Настало чисте пекло. Нова армія стала рабувати навіть більшовицьких агітаторів-жидів. Ніхто не був певний свого життя, ні майна. Кожного дня не обійшлося без убийства. Тимчасом дня 17. грудня прийшло між Центральною Радою в Києві і московським «советом» в Петрограді до гострого конфлікту, а навіть до війни²⁸. Зачалася кровава баталія. В Глухівщині підняли більшовики високо голову. На чолі глухівської червоної банди стояли такі горлорізи, як із с. Студенка Уласов і Циганок²⁹ і жид Ашкенази (комісар). Уласов це зайшлий москаль, робітник зі села Студенка, Циганок зрусифікований наш малорос, фабричний робітник, Ашкенази – жид, студент-юрист.

В той час на Московщині жорстоко розправлявся Муравйов, а на Донщині ще не такий популярний тоді Буденний, на Україну з глухівського боку назначено до наступу команданта «красної гвардії» (тоді ще не було красної армії, вона повстала в березні 1918 р.) арештанта душогуба Ремньова і комісара Дибенка. Ремньов це була правдива звірюка, котрий наліво і направо страшно мордував всіх, хто не був більшовик. Він зачав збирати свої війська в районі «Михайлівський хутір», «Орловщина», «Курщина» і «Ворожба», посилаючи своїх агентів по всіх селах і місточках Чернігівщини організувати сильні відділи «красної Гвардії». Українські війська «Центральної Ради» зачали у відплату розправлятися з більшовицькими бандами. В Глухові зорганізував старшина Горошко³⁰ свій загін «Вольного Козацтва» і зачав рівнож воєнні операції. Український фронт розрухався на добре. Небіщики отаман Петлюра і отаман Балбачан, котрі зорганізували собі самих фанатиків козаків з ідейних старшин і салдатів, зачали протиставитися більшовицькому наступові, один на Полтавщині, другий на Київщині і Чернігівщині та зачали доказувати своїх великих геройських чинів [вчинків]. Малі відділи наших козаків, де тільки попали на московську красну гвардію, так розправлялися з ними, як вони з невинними мешканцями українцями. Зпочатку українські війська побили на голову червону

28. Акт виповідження війни підписали: Ленін, Троцький і головнюкомандуючий бувший хорунжий Криленко (Авт.).

29. Циганок згинув в січні 1918 р. трагічною смертю від бомби, котру носив в кишени. Вона через необережне потиснення вибухла і розірвала його (Авт.).

Ольга Данилівна Карпеко (I VII 1892 – 14 II 1977, Москва) розповідала мені, що, бавлячись на другому поверсі готелю з проституткою, демонстрував їй гранату. Коли побачив, що вона може вибухнути, намагався викинути її з вікна. Місцевий церковний клір примусили його урочисто поховати.

30. Можливо, одна особа із старшиною Першої юнацької школи, що під Куртами командував другою сотнею з чотирма скорострілами, займаючи позицію праворуч від студентської сотні (Зарицький В. Крутянська подія. Чікаго, 1972. С. 48. Див. перевидання: К.: Вид-во ім. О.Теліги, 2001. 80 с.).

гвардію. Коло Зернова і Михайлівського хутора українські гайдамаки розбили армію Ремньова і забрали 1800 артилеристів, 48 гармат і 100 коней. Коло Столбунова українські козаки розоружили 3 корпуси большевиків, котрі йшли на Україну, забрали 650 гармат, 2014 кулеметів, 500 бомбометів, 385.000 крісів і багато багато іншого воєнного матеріалу. На північній заході України йшла легка війна. Українці розоружували, забирали воєнний матеріал, а людей пускали, але на північно-східній фронті і на сході йшла безпощадна війна. Хто кого зловив в полон, того розстрілювали (посилали в штаб Духоніна). Так мусіли робити і наші козаки та приміюватися до большевицької системи воювання. Війна мала характер партизанки [партизанщини]; билися головню по стаціях і налетами на конях.

На початку січня 1918 р. большевики кинули свої великі свіжі сили на Україну, де зачали наступати зі сходу. Забрали Харків, часть Полтавщини і зачали вдиратися клином до Києва. Українські сили слабли, нізвідки підмога не приходила, бо Центральна Рада мала – на жаль – мало доброго війська. Большевики зачали брати поволі головні пункти за пунктами.

14. січня 1918 р. большевики за[й]няли Глухів. Українську владу виарештували; дехто утік до Києва. Ще того дня востанне билися малі частини українських військ в Глухові на стації в силі 51 чоловіка, котрі під натиском ворожого оточення виступили з Глухова на полудне, лишаючи вбитих по одній і по другій стороні.

Саме тоді з півночі від Чернигова зачав наступати на Київ червоногвардійський корпус. (Це давніший царський гвардійський, тоді збольшевізований), з Кексгольмським ударним полком, збираючи свої сили коло Крутів (де 17. І. лягли українські молоді герої, майже самі студенти з Києва)³¹. Після за[й]няття Глухова большевицька червона гвардія стала жорстоко розправлятися з поміщиками і панами в цілій Глухівщині так, як досі розправлялися в Московщині. Вони висилали просто з Глухова свої карні відділи (набрано найбільших звірюк) від 40–50 чоловіка, зоруженого від стіп до голови. Ці оточували дім поміщика, виводили всіх мешканців дому, ставляли їх в ряди і розстрілювали. Нічого не допомгло, ні плач ні просьби, ні ціловання по руках і ногах червоних катів, ні благальні ридання перестрашених і напівбожевільних жінок, дітей та немовлят, котрих розстрілювано без найменшої пощади. Діялися страшні речі³². На людей впав жах перед страшним маревом смерті. У мойому воєнному записнику находжу імена тих, котрих

31. Насправді бій під Крутами відбувся 29 / 16 січня 1918 року. Найповніше видання дотичних матеріалів - Крути: січень 1918 року: Документи, матеріали, дослідження, кіносценарій / Упорядник Ярослав Гаврилук. К.: Вид. центр «Просвіта», 2008. 840 с.

32. Серед інших напали тоді й на маєток Нарбутів – Нарбутівку, але це окрема тема.

вдалося мені вчасі записати. В Глухові дня 14. І. 1918 р. [н. ст.], на сам Новий Рік розстріляли Володимира Амосова³³, кучерівського поміщика і разом з ним 9 других поміщиків, котрі в нього поховалися, і його зятя штабс-капітана артилерії; трьох братів Трофименкових, 3 братів Бекових, 2 братів Сніжків, Дорошенка, по селах цілу родину Мальченка, Руппера, Оріховського, Грязнова і князя Румянцева. В селі Студенку убили на сам щедрий вечер 18. січня цілу родину Вікторових і навіть постріляли четверо малих дітей. Довкола Глухова вимордували всіх, котрі були підозрілі в буржуйстві, а не встигли утекти. Коли вимордували поміщиків, зачали братися до українців. Центральну Раду назвали буржуйською установою і всіх підозрілих в українстві арештували і розстрілювали. Розстріляли кількох студентів, салдатів і офіцерів, підозрілих у приналежности до гайдамацьких частин і до «Вільного Козацтва». Глухів нараз мов вимер. Земську управу розігнали. Всі повтікали на всі сторони. Коли большевики вибили поміщиків, стали накладати на багатших селян контрибуції, поміщицькі землі зачали ділити між бідних селян.

Найбільшим большевицьким гніздом було село Студенок. Там було багато зайшлих москалів з Росії, котрі були тепер головними большевицькими ватажками, між ними такі душегуби, як Циганок, начальник красної Гвардії, Уласов і Белий, бувші комісарі, котрі розстрілювали сотками (як вони говорили) «контрреволюціонерів». В часі такої суматохи прийшов з кінцем січня 1918 р. Батуринський 175 полк з північного фронту, по наказу большевицької демобілізації, аж десь з-під Риги, по двох місяцях подорожі до своєї кадри [?] до Глухова. Прийшло всього около 300 чоловіка, добре уоружених, з кулеметами, з мінометами і всім воєнним, технічним матеріалом. Полк цей був чисто український, зі самих свідомих і щирих українців-патріотів, старшин і підстаршин. Ці люди в полку були свідомі того, щоби додому не розходитися. Перед большевиками заявили вони свою неутральність. Большевицька красна гвардія в Глухові дала їм спокій і дозволила стаціонувати в своїх давних касарнях [казармах] за містом.

Тимчасом на заході України розвивалися дальші події. Після страшної різні під Крутами 17. І, після погрому в Києві 27., 28. і 29. січня [ст. ст.] червоним Кексгольмським полком, представники Центральної Ради підписали Берестейський мир, де разом з військами центральних держав зачали новий похід на червоних московських катів, з ціллю очистити з

33. Уже за большевиків Федір Ернст не побоявся написати про нього: «Тодішній голова земської управи, видатний культурний діяч В.М.Амосов – вже знаючи про твори нашого школяра – виставив тут [на сільсько-господарській виставці у Глухові у вересні 1904] кілька його [Г.Нарбута] художніх спроб» (Георгій Нарбут: Посмертна виставка творів. [Каталог. К.:] ДВУ, 1926. С. 20).

них Україну. Незважаючи на велику втому, все на ногах, все наперед, вічно на коні, звернені очі на схід – несли смерть ворогам України.

Коли мешканці Глухова довідалися, що Петлюра заняв з центральними військами частку території України назад і наступає на Київ, тоді 175. Батуринський полк (український), що був в Глухові до цього часу неутраляний, на чолі з своїм командантом Мірзеренком, в порозумінню з тайними українськими організаціями, що ще лишилися в Глухові, зробили переворот у вівторок 5. березня 1918 р. до схід сонця. Поарештували і порозганяли большевицьких комісарів і оголосили четвертий універсал і Вільну Самостійну Українську Республіку. Батуринці обійшлися з большевиками дуже лагідно, нікого не розстрілювали, ані над ніким не знущалися, думаючи, що їх то переконає і напевне тим більше, що українські війська наступали на всім фронті, а большевики в паніці відступали. Деякі большевики повтікали в Орловщину і Курщину та донесли про все бездротним телеграфом до головної большевицької централі в Москві, а ця дала приказ командантові Ремньову (котрий тоді оперував своїми частинами коло Бахмача і Шостки з українськими повстанцями), щоби стягнув свої резерви з Курщини і кроваво задушив контрреволюцію Центральної Ради в Глухові. Приказ зістав негайно вповнений. Дня 5. березня 1918 р. большевики привезли кілька потягів своєї червоної гвардії на стацію Заруцко [?], 5 верств від Глухова. Приїхало два броневики (большевики зачали уживати від тоді панцирних потягів), кілька бронірованих авт, привезли тяжку і легку батерію і червону кавалерію (тоді вже була назва «красна армія»), прислали також два піших полки піхоти, в котрих було багато мадярів і хорватів (воєнно-полонених), чотири сотні скорострілів [кулеметів], один баталіон ударний і частку кавалерії зі скорострілами. Щоби збільшити свої сили, зганяли большевики з північних сіл Глухівщини всіх молодих мушчин, котрі служили в салдатах (хто не хотів, під загрозою розстрілу насильно вилапали [хапали]), давали їм кріси [рушниці] і гнали в передню лінію. Так зігнали околу [близько] двох тисяч примусово з місцевих сіл, тільки українського населення. З Уланова, з Кучерівки, з Есмая, із Студенка, з Янівки, з Полковничої Слободи, з Білокопитівки, з Ляхівки, з Городища і інших сіл.

Коли команда 175. полку Батуринців довідалася в Глухові, що на них суне така сила червоних, стала горячково прилагоджуватися до оборони Глухова. В місті було кілька залишених червоно-гвардійських батерій [батареї], а навіть одна дуже велика на автах. Позбирали добрих артилеристів і заняли добрі становища. Полеву батерію [батарею] і сотню кулеметчиків поставили коло стації від півночі, куда мали наступати большевики. Гавбіци уставлено в місті, тяжку артилерію на автах за містом від

полудня. Батуринців було всього 300 душ; з них зроблено одну сотню скорострілів, а дві сотні ударні. Одна вийшла за місто, а друга забарикадована в касарнях. 300 людей з других ріжних полків створили одні артилерію, частку пішла за місто до окопів на оборону, а частку кулеметчиків на високі доми. Кільканацять кавалеристів становило розвідку. Тільки всього було для оборони міста Глухова. Частку жидів-студентів повтікала до большевиків, а решта сиділи спокійно по домах і приглядалися. Українці, мирні мешканці до 150 чоловіка зробили охорону міста. Свідомі військові українці пішли за місто на фронт. Була весна. Сніг топився під ногами, а вночі були великі тумани і мряки. Большевики повели наступ на глухівщан. Батуринці привітали їх скорострілами і артилерійським вогнем. Большевики стягнули ближче свою артилерію і броневики, та зачали бомбардувати місто. Українська артилерія безперестанку відстрілювала ворожий наступ. Большевики сім раз пускали свою піхоту в атаку, але хоробрі батуринці все відбивали їх з великими жертвами. Нарешті українська тяжка артилерія вистріляла всі набої. Остали тільки дві полеві батерії коло стації. Большевики звернули свій найбільший огонь на стацію, де побили цілу залогу коло пушок і коло кулеметів. Легким приступом забрали її по трупах українських оборонців. Під вечір 6. березня 1918 р. бій доходив до найвищого напруження. Стративши від півночі таку оборонну лінію, як стацію, відступили українці в саме місто. Большевики кинули в атаку свій ударний так званий курінь «чорта» (з самих горлорізів), а за ним другий курінь мадярів, румунів і хорватів, котрі вдерлися до міста, де почалася рукопашна різанина.

Батуринці і частку оборонців глухівчан відступили до військових царських касарень; там забарикадовані стріляли до большевиків. Вночі прийшло більше большевицької «красної гвардії». Одна частку окружувала казарми Батуринців і раз-у-раз атакувала, а друга частку зачала робити по місті кровавий бенкет. Насамперед кинулися до ранених українських оборонців козаків. Всіх доколювали штиками. Попонених батуринців розстрілювали зараз на місці. Потім кинулися до жидів і глухівських багачів. Самі жидівські студенти, збольшевізовані, котрі прийшли до Глухова разом з «красною гвардією», були свідками страшної масакри. Красна гвардія розділившись на улиці, ішла з дому до дому, де мешкали жиди і всі в домах розстрілювали та забирали дорогі річи і гроші. На жидів напав страшний переполох. Деякі вирвавшись зачали утікати. Їх доганяли на вулиці і розстрілювали на місці, а далі скидали з них взуття і одіж. Декому удалося вирватися за місто, однак і там не вспів утекти, бо всюда були большевицькі стійки і їдила червона кавалерія, котра пускала за утікаючими салву вистрілів і клала їх трупом на місці. Серед гуку стрілів і нічної темряви прорізуваної раз-у-раз світлом

вистрілу, серед крику й лементу настало не пекло, а просто щось у тисячу разів гірше від пекла. Кожний п'яний красногвардієць мав страшний вигляд. Всі були на лиці брудні, на кожному з них на перехресті лента від скоростріла, з набитими кулями, в кожного два або три голих нагани (револьвери за ремінним поясом), збоку черкеський ніж, довкола попричіплювані ручні гранати, в руках обкравлений зі штиком кріс. Для жидів настав страшний суд. Всіх буквально стріляли без жадного чуття, різали і кололи. Багатших жидів виводили на базарну площу, там уставляли їх в ряди і при світлі скорострілів, не знають чому, їх записували і виводили на «Красну Горку», де самі мали копати собі ями, над котрими по викопанню стріляли в них червоногвардійці. Полоненим австрійцям дали приказ пригортати ті ями. Цілу ніч так жорстоко розправлялися большевики з глухівцями. Всюди по вулицях лежали цілі гори людських трупів. По всіх майже жидівських домах лежали постріляні нещасні жертви, не тільки муштини, але жінки й діти. Доми спльондровані і обробовані. Були такі вулиці, де у всіх домах вимордовано нещасних людей. Нещасні жидівські жінки, котрим удалося в якимсь кутку заховатися від страшною руки дикуна в людським тілі, божеволіли, попадали в страшну агонію жаху і умлівали на погляд лежачих трупів. За містом по ровах і по нестоптаних ще свіжих засипах, лежали порозстрілювані жиди, котрі хотіли спасти себе утечею вночі. То тут, то там лежали різного віку сини Ізраїля із розстріланими черепами в калюжі крові. Деякі мали на грудях і плечах рани, однак найбільше було трупів з розваленими головами. (Большевики найбільше стріляли в голову). Страшне це було для тих, хто був дійсним свідком тої страшною кровавої драми. Недаром назвали її глухівці: «Вартоломейська ніч» і довго будуть її пам'ятати.

На рано 7. березня червоногвардійці оточили залізним перстеном казарми 175-го батуринського полка, котрі боронилися по героїськи до останку. По трупах і ранених тілах оборонців України вдерлися червоні кати до казарми, де по звірськи у п'янім стані розправлялися з вірними синами України. Погибла ціла залоза зі своїм командантом Мірзиренко. Зполудня того дня зачалися труси і арештування мирних мешканців, а вночі при світлі смолоскипів розстріли всіх підозрілих в українстві. На другий день рано 8. березня большевики вибили плякати і порозліплювали на мурах міста з написом: «До нині, 8-ої години скінчена карна експедиція Глухова і контрреволюція здушена». Потім дали приказ военно-полоненим (австрійцям), котрі були в Глухові на різних роботах, щоби ті зійшлися скоро до їх начальства. Їм поручено збирати всі трупи по вулицях і домах і вивозити за місто до закопування. Вісім днів вивозили австрійці вже розложені трупи нещасних жертв, ховаючи їх по 30, 40 і 60 до одної ями. (Большевицька каса платила їм по 40 копійок

за трупа). Рівнож дали приказ збирати і своїх убитих по полях Глухівщини під містом і в місті. Кожному з своїх убитих робили в Глухові домовину, завивали в червону матерію, клали вінок з червоними лентами та большевицькими написами: «За революцію упав в боротьбі з контрреволюцією» і т. д. В Глухові вибрали большевики своїм жертвам найкраще місце на спільну могилу, де кілька днів з великою пихою приготувалися до похорону, як вони називали «жертв революції». В найкращім глухівським парку є пам'ятник Терещенка (котрий своїм коштом поставив міський шпиталь і церкву св. Параскевії), в тім парку під самим пам'ятником казали зірвати всі кам'яні паркові урядження, викопати велику могилу і там поховати своїх убитих. 11. березня зігнали силою всіх попів з Глухівщини, казали правити і співати по погибших красногвардійцях «Вічну пам'ять» і голосити пращальні мови. Бідні попи, як могли, так зі страху підхлібно [підслівно] говорили большевикам. Котрі не хотіли, тих зараз поарештували. При звуках музики, при гуку пушок і після цілоденних промов їх командантів і комісарів ховали большевики свої жертви, а тимчасом із заходу доходили гуки і стріли наступаючих українських і німецьких військ, що проганяли большевиків вогнем і мечем. (Київ вже був у руках українських союзних військ).

На другий день вимордували большевики ще 19 жидівських родин в великім козацьким селі Есмані, не пощадили навіть малих дітей. Опісля пішли розстріли і арешти по селах. Всіх підозрілих в українським русі без пардону засуджував поза очно³⁴ революційний трибунал в Глухові (на донесення своїх шпиків), відтак вони посилали своїх гвардійців там, де він мешкав або учули, де він переховується; вони шукали за ним хочби під землею. Кого найшли, розстрілювали на місці. На людей напав страх. Як у містах, так і по селах всяка творча праця устала. Найгірше в Глухові. Місто мов вимерло. На вулицях нікого не було видно. Не стало ані одного склепу [крамниці чи підсобного приміщення, складу]. З базарів і торгівлі сліду не стало.

Аж появилися над містом німецькі аеропляни. На большевиків напав страх. Приходили тривожні вісти за вістями для большевиків: Полтава в руках Петлюри, Конотоп і Батурин в руках німецьких і українських військ!!! – нарешті упав Крулевець і Ворожба. Большевики оголосили загальну мобілізацію і відозви до селян, але ніхто не йшов на їх мобілізацію і селяни сміялися з їх відозв. Всі ждали як Бога з неба якихнебудь військ, щоби тільки вигнати московських бандитів з Глухова, через котрих упало правильне життя. Большевики стягали з Орловщини і з Курщини свої резерви, хочаби дати

34. Рівно ж засуджений позаочно до розстрілу був автор цього записника, підозрілий як німецький шпін, котрого селяни одного села веліли переховати до приходу німецько-українських військ (Авт.).

відсіч. Привезли свіжу артилерію. Нарешті у вівторок 3. квітня 1918 р. рано в 7 год. появилися над Глуховом німецькі аеропляни, котрі скинули кілька бомб з літаків і зачали довкола Глухова літати. Большевики стали обстрілювати німецькі літаки. На них звернула вогонь і большевицька артилерія. Тимчасом з полуднево-східної вулиці міста Глухова показалися українські козаки і гайдамаки, а з полуднево-західної вулиці влетіли нагло до міста німецькі броніровані авта, а за ними німецькі гузари [гусари] смерти. На большевиків напав смертельний страх і паніка. Чути було все один крик: «Товариші, спасайтесь!» Почалась кривава месть нашого козацтва. Німці і козаки рубали і стріляли всіх, котрі утікали вулицями в напрямі на Есмань і Студенок. То тут, то там доганяли купки большевиків і безпардонно з ними розправлялися. Часть большевиків утекла в напрямі Михайлівського Хутора, а часть погинула від козацьких і німецьких куль і шабель. До міста приїхало більше війська. Всяду було чути: «Слава Україні». Українські козаки поскидали червоні большевицькі прапори, а вивісили українські жовто-блакитні з написами: «Хай живе вільна Україна». Вкінці над'їхав ударний гайдамацький курінь смерти з українським прапором, на котрім пишався золототканими буквами напис: «Умрем за Україну». Над'їхало друге розвідче авто з написом: «Смерть ворогам України» з трупячою головкою на верху. Не всілі описати того вражіння і того памятного часу, як усі тішилися, що вирвалися зі страшних рук душоубів. Коли ви бачили ту картину, як вилазили з нор ще не побиті большевиками жиди і як вони благословили наші і німецькі війська. Як вони дякували українцям, що їх спасли з большевицьких рук і як вони плачучи розказували про страшні часи смерти своїх дорогих родин. Я тоді ніколи не подумав би був, що прийде час, коли жиди підуть на службу большевикам, а українців будуть опльовувати перед світом. Ніколи і ще раз ніколи!! Вони сами хотіли служити двом богам, катам чужої кривди і випили пізніше гірку чашу за свої гріхи.

Такі були часи Глухова і його околиць в початках революції. Коли Глухів був в руках українців, українське правительство оголошувало, що дня на мурах міста жертви погибших жидів і українців, правительство назначило запомогу для нещасних жидівських живих родин і дуже щиро ними заопікувалося. В місті настало нове життя; селяни привезли на ринок повно хліба, не було тільки жидівських крамниць, бо підпали страшному знищенню. Потім настала гетьманщина і ще багато і багато полялося крові московської і української, але за гетьмана я виїхав вже до Київа, а далі до Галичини; пізніші події запише мабуть дальша воєнна історія.

Життя і знання. Львів, 1930. Травень. Ч. 8 (32). С. 229-233.

*Шпилев А.Г.
Курский государственный областной
музей археологии (Россия)*

РЕВОЛЮЦИОННО-ПОВСТАНЧЕСКАЯ АРМИЯ УКРАИНЫ В КУРСКОЙ ГУБЕРНИИ (РЕЙД Н.И.МАХНО 21- 27 января 1921 г.)

После разгрома Белого движения главной задачей большевиков стало уничтожение вооруженных формирований, появившихся в различных губерниях бывшей Российской империи в годы Гражданской войны.

Численность отрядов, их организация и снаряжение, способности и авторитет руководителей определяли полноту власти и размер территории, на которую власть этих отрядов распространялась (от одной-двух деревень до нескольких губерний). Нередко большевики использовали такие формирования в своих военных операциях против Белой Армии, но всегда рассматривали их в качестве временных союзников, которые или должны быть расформированы с последующим вступлением их членов в ряды Красной Армии, или же полностью уничтожены.

Наиболее показательна в этом плане судьба возглавляемой Нестором Ивановичем Махно¹ Революционно-Повстанческой Армии Украины, части которой приняли активное участие в завершающих сражениях Гражданской войны, штурме Перекопского перешейка, форсировании Сиваша и захвате Крымского полуострова. Однако сразу же после разгрома Врангеля командующий войсками Южного фронта М.В.Фрунзе в конце ноября 1920 г. начинает широкомасштабную войсковую операцию, целью которой было прижать отряды махновцев к Азовскому морю и беспощадно уничтожить [1, 509]. Но этот план провалился. Повстанцы сумели прорвать кольцо окружения и, покинув являвшуюся центром махновщины Екатеринославскую губернию, в поисках союзников и продовольствия двинулись на юго-запад Украины.

22 декабря 1920 г. отряды Н.И.Махно переправились по льду на правый берег Днепра, с боями прошли Киевщину, но затем повернули назад, 7 января 1921 г. ещё раз перешли Днепр и направились в сторону Полтавской губернии.

Состоявший из 3000 сабель, 300-350 посаженных на тачанки пехотинцев, имеющий свыше 60 пулеметов и 8 орудий отряд Махно

1. Махно Нестор Иванович (1889–1934) родился в семье крестьянина с. Гуляйполе Екатеринославской губ. (совр. Украина). С 1905 г. участвует в революционных «экспроприаторских» налетах. В 1908 г. приговорен к пожизненной каторге, до марта 1917 г. отбывал срок в Бутырской тюрьме (Москва). После возвращения домой организует повстанческий отряд, который вскоре превращается в Революционно-Повстанческую армию Украины.